

О.Р. БАРАНСЬКИЙ, П.А. МОРОЗ

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

НЕВТОМНИЙ ДОСЛІДНИК ТА ЗАХИСНИК ПРИРОДИ

Висвітлено становлення Віктора Івановича Мельника як видатного ботаніка. Розкрито вплив ученого на розвиток фітогеографії, фітосозології та інтродукції рідкісних видів природної флори. Відзначено роль Віктора Івановича як засновника школи фітосозології в Україні. Наведено його найбільш важливі наукові праці.

Віктор Іванович Мельник народився 3 червня 1956 р. в селі Переменці Костопільського р-ну Рівненської області в робітничій сім'ї. Батько — Мельник Іван Філімонович, 1929 р. народження, мати — Мельник Віра Максимівна, 1938 р. народження. У 1973 р. В.І. Мельник закінчив Костопільську середню школу та вступив на природничо-географічний факультет Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова).

Ще навчаючись у школі, а також у студентські роки Віктор Іванович захопився працями П.П. Семенова-Тянь-Шанського, О. Гумбольта, Ч. Дарвіна, які відіграли вирішальну роль у становленні його наукового світогляду. Як і його видатні вчителі, Віктор Іванович багато подорожує, здійснюючи детальні наукові спостереження, збираючи цінний гербарний матеріал, виявляючи нові локалітети рідкісних видів рослин. Особливо цінними були знахідки в Костопільському районі дуже рідкісних, важко помітних у травостої рослин видів

В.І. Мельник

Botrichium multifidum, *Huperzia selago*, що стало темою першої статті тоді ще студента в "Українському ботанічному журналі" [1]. Маршрути експедицій, у яких Віктор Іванович бере активну участь, пролягають не лише по різних мальовничих куточках України, а й по регіонах зарубіжжя. Особливо пам'ятною була подорож під час студентської практики в Середню Азію та на Памір. У молодого дослідника навіть виникло бажання присвятити життя вивченню флори Паміру,

проте після розмови з видатним ботаніком М.І. Котвим В.І. Мельник вирішив, що й природа України є не менш цікавою. Під час навчання на природничо-географічному факультеті Віктор Іванович отримав ґрунтовні знання не лише з біології, а й з геології та геоморфології. Цей багаж знань стане йому в пригоді в майбутніх наукових дослідженнях.

Після закінчення інституту в 1978 р., Віктор Іванович два роки працює вчителем біології в Ярославській середній школі (Бобровицький р-н, Чернігівська обл.). У 1980 р. вступає до аспірантури Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР, де під керівництвом доктора біологічних наук

Популяційні дослідження під час експедиції на Волинське Полісся у 2008 р. Зліва направо вгорі: О.І. Шиндер, В.І. Мельник, внизу: О.О. Рак

В.К. Мякушко працює над кандидатською дисертацією на тему "Ялина європейська (*Picea abies* (L.) Karst.) в автохтонних місцезростаннях Українського Полісся (еколого-ценотичні особливості та наукові основи охорони)". Наполегливо працюючи над темою, Віктор Іванович об'їздив майже 40 природних ялинників Полісся. Він виявив детальні хорологічні й еколого-ценотичні закономірності поширення ялини європейської на Поліссі та з'ясував причину її острівної локалізації [3].

На основі наукових рекомендацій В.І. Мельника багато ялинників Полісся було взято під охорону. Зокрема завдяки своєчасній публікації в журналі "Природа и человек" статті "Нужна ли такая охрана?" йому вдалося врятувати від запланованого вирубування унікальні природні ялинники Чернігівського Полісся.

У 1981 р. В.І. Мельник перервав навчання в аспірантурі у зв'язку з військовою службою. Після демобілізації він продовжив навчання в аспірантурі Інституту ботаніки, а з травня 1983 р. — в

аспірантурі Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка. Закінчивши аспірантуру в серпні 1985 р., Віктор Іванович працює молодшим науковим співробітником у відділі дендрології. Після успішного захисту кандидатської дисертації у 1987 р. переходить у відділ природної флори на посаду наукового співробітника і продовжує вивчати рідкісні та зникаючі види рослин України як у природі, так і в культурі на ботаніко-географічних ділянках відділу природної флори.

З 1991 р. Віктор Іванович працює старшим науковим співробітником відділу природної флори, а з 10 грудня 1991 р. — очолює відділ. На цій посаді він відразу проявив свої організаторські здібності, що дало змогу підняти наукову роботу відділу на якісно новий рівень. Нині під керівництвом В.І. Мельника успішно завершено чотири п'ятирічні науково-дослідні теми. Сучасні дослідження відділу природної флори в царині інтродукції спрямовані на встановлення закономірностей формування інтродукційних популяцій рідкісних і зникаючих видів рослин

у лісових і степових культурфітоценозах на ботаніко-географічних ділянках, моделювання інтродукційних популяцій рідкісних видів флори України та інших регіонів: Кавказу, Алтаю, Середньої Азії, Далекého Сходу.

Значну увагу Віктор Іванович приділяє вивченню рідкісних і зникаючих видів лісових рослин рівнинної частини України у зв'язку з їх охороною. У своїх роботах він з'ясовує закономірності зростання рідкісних видів у лісових фітоценозах, обґрунтовує концепцію екологічної ролі екотону в збереженні флористичного різноманіття, вивчає вікову та просторову структуру популяцій багатьох видів природної флори України. Згідно з його пропозиціями та науковими обґрунтуваннями створено 10 загальнодержавних і 25 заказників місцевого значення.

За матеріалами багаторічних досліджень у 1997 р. Віктор Іванович захистив докторську дисертацію на тему "Рідкісні і зникаючі види рослин рівнинних лісів України (географія, еколого-ценотичний аналіз, структура популяцій, охорона)" та видав монографію "Редкие виды флоры равнинных лесов Украины" [9].

Віктор Іванович здійснює комплексне, монографічне вивчення рідкісних видів флори України, зокрема ефемероїдів: *Adonis vernalis*, *A. wolgensis*, *Bulbocodium versicolor*, *Galanthus nivalis*, *G. plicatus*, *G. elwesii*, *Erythronium dens-canis*, *Fritillaria meleagris*, *Leucojum vernalis*; рідкісних степових видів: *Astragalus dasyanthus*, *Carlina oppositifolia*, *Rhodiola rosea*; болотних видів: *Betula humilis*, *Cladium mariscus*, *Liparis loeselii*; реліктових, гранично-ареальних, диз'юнктивно-ареальних, ендемічних видів: *Daphne genkwa*, *D. genkwa*, *Aconitum lasiocarpum*, *Euonymus alatus*, *Goodyera repens*, *Hypericum humifusum*, *Staphylea trifolia* та ін. За матеріалами цих досліджень В.І. Мельник опублікував низку монографій та статей у провідних ботанічних журналах України, ближнього і далекого зарубіжжя [4, 6, 10, 12, 14, 15, 17—19].

Окрім уже згаданих острівних ялинників Українського Полісся, об'єктами численних геоботанічних досліджень ученого є рідкісні, часто екстразональні, степові рослинні угруповання Волинської височини та Київського плато, букові та скельно-дубові ліси Волині та Поділля, кедрово-сосново-ялинові ліси Карпат [2, 5, 16, 20].

У численних публікаціях В.І. Мельника описано нові місцезнаходження рідкісних видів флори в багатьох регіонах України, проаналізовано хорологічні особливості цих видів та запропоновано рекомендації щодо їхньої охорони [13, 14, 17, 18].

Згуртувавши навколо себе чимало учнів — молодих дослідників, які змогли втілити його ідеї в багатьох наукових працях, монографіях, статтях, — Віктор Іванович зумів створити потужну школу фітосозології в Україні. Під науковим керівництвом та за безпосередньої участі В.І. Мельника в багатьох експедиційних дослідженнях його учні комплексно, монографічно вивчили багато рідкісних видів флори України: *Adonis vernalis* (М.І. Парубок), *Rhodiola rosea* (В.В. Романюк), *Betula humilis* (Л.А. Савчук), *Pinus cembra* (О.Г. Сиренко), види роду *Galanthus* (С.Я. Діденко), *Potentilla* (Г.А. Лисак), *Fritillaria* (І.П. Діденко). Вивчено рідкісні та зникаючі види флори Волинського Полісся (О.Р. Баранський), Донецького кряжа (М.М. Перегрим); флору та популяції рідкісних видів Кременського лісового масиву (Д.Ю. Шевченко), Волинської височини (І.І. Кузьмишина), лучних степів Київського плато (В.В. Гриценко), букових лісів Поділля (О.М. Корінько). Усього протягом 1993—2009 рр. Віктор Іванович підготував 13 кандидатів біологічних наук.

Школа професора Мельника вдало поєднує охорону рідкісних видів *ex situ* та *in situ*, приділяє значну увагу розробці прийомів розмноження і культивування рідкісних рослин у культурі.

Нині аспіранти відділу природної флори Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка

та інших наукових установ України під керівництвом В.І. Мельника успішно вивчають такі види рослин, як: півники сибірські (*Iris sibirica* L.) в Україні (Д.С. Подорожний); рідкісні види судинних рослин Лівобережного Полісся (О.О. Рак); види роду *Ornithogalum* у рівнинній частині України (Є.В. Козир); флору Мурафських Товтр (О.І. Шиндер); флору водно-прибережної зони київських водойм (Т.С. Багацька); рідкісні та зникаючі види флори Кременецьких гір (С.О. Глінська) та Волинської височини (І. Литвиненко).

Окрім наукового керівництва, Віктор Іванович багато зусиль віддає викладацькій роботі, читаючи курси лекцій "Географія рослин" і "Екологія рослин" спочатку в Київському педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова, а пізніше в Національному університеті "Києво-Могилянська Академія" та Уманській аграрній академії. За плідну багаторічну науково-педагогічну роботу в 2002 р. він отримав вчене звання професора.

В.І. Мельник — член спеціалізованої вченої ради з захисту дисертацій при Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка (Д26.215.01), голова державної екзаменаційної комісії у Рівненському гуманітарному університеті. У 2000–2004 рр. був членом експертної ради ВАК України.

Значну увагу вчений приділяє питанням історії ботанічних досліджень в Україні та за кордоном (студії класиків ботанічної науки — Ч. Дарвіна, Й. Пачоського, В. Липського, Е.-Р. Траутфеттера, Г. Вальтера, Г. Конвенца). У книзі "Сад Волинських Афін" описано історію розквіту та руйнування Кременецького ліцею і ботанічного саду в часи Російської Імперії. Висвітлено внесок видатних ботаніків і педагогів ліцею — Д. Міклера, В. Бессера, А. Анджейовського, Ф. Шейдта в розвиток систематики та географії рослин України [11]. У своїх статтях Віктор Іванович також порушує маловідомі питання історії досліджень на теренах Західної України,

пов'язані з іменами польських ботаніків С. Мацько, Й. Панека.

Багато уваги В.І. Мельник приділяє міжнародній співпраці з проблем охорони біорізноманіття. Він є членом міжнародної організації *Planta Europa*, комісії з виживання видів Міжнародного Союзу охорони природи, експертом Бернської конвенції.

Віктор Іванович брав активну участь у роботі двох ботанічних конгресів — у Сент-Луїсі (США, 1999) та Відні (Австрія, 2005), численних міжнародних конференцій *Planta Europa* в Швеції, Франції, Великій Британії, Іспанії, Італії, Румунії, конференцій циклу "Ліси Євразії" в Росії, Білорусі, Польщі. Як провідний знавець родини тимелейових на ботанічному конгресі в США він керував секцією *Thymelaeales* [19, 20].

У 1999 р. професор Мельник читав лекції з географії рослин студентам університету в м. Палермо (Італія).

У кінці 90-х років В.І. Мельник був відповідальним виконавцем міжнародної наукової теми "Вивчення структури популяцій рідкісних видів флори України та Польщі" між НБС НАН України та Арборетумом у Болестрашице (Польща). За активну роботу в 1991 р. нагороджений медаллю імені В. Шафера Польської академії наук.

В.І. Мельник вивчає європейський досвід природоохоронної справи, зокрема, у низці публікацій аналізує червоні книги багатьох європейських країн [7, 8]. До нового видання Червоної книги України він підготував описи 22 рідкісних видів рослин.

Як голова комісії з вивчення рідкісних видів Ради ботанічних садів України і Молдови та як керівник секції природно-заповідних територій Українського товариства охорони природи В.І. Мельник приділяє значну увагу природоохоронній діяльності. Він виступає з численними доповідями на ботанічних конференціях, пропагує екологічні знання в пресі. Багато унікальних куточків природи України збереглися завдяки його невтомній діяльності як дослідника та захисника природи.

1. Мельник В.І. Нові місцезнаходження *Huperzia selago* (L.) Bernk ex Schrank et Mart. та *Botrichium multifidum* (Gmel.) Rupr. у Волинському Поліссі // Укр. ботан. журн. — 1976. — **33**, № 4. — С. 401–402.
2. Мельник В.І. Сообщества *Quercus petraea* (Fagaceae) в Полесье // Ботан. журн. — 1989. — **74**, № 7. — С. 1011–1016.
3. Мельник В.І. Острівні ялинники Українського Полісся. — К.: Наук. думка, 1993. — 104 с.
4. Мельник В.І. Распространение, эколого-ценотические особенности и структура ценопопуляций *Galanthus elwesii* Hook на восточном пределе ареала (Одесская область, Украина) // Растительные ресурсы. — 1993. — **29**, № 3. — С. 43–50.
5. Мельник В.І. Экстразональная степная растительность Волынской возвышенности и ее ботанико-географические связи с луговыми степями Западной и Восточной Европы // Ботан. журн. — 1993. — **78**, № 2. — С. 28–38.
6. Мельник В.І. Реликт неогеновых лесов клекачка перистая (*Staphylea pinnata* L.) в Украине // Интродукция и акклиматизация растений. — 1995. — Вып. 23. — С. 23–28.
7. Мельник В.І. Польська червона книга // Укр. ботан. журн. — 1995. — **52**, № 6. — С. 876–878.
8. Мельник В.І. Красная книга растений Швеции // Ботан. журн. — 1997. — **82**, № 6. — С. 126–127.
9. Мельник В.І. Редкие виды флоры равнинных лесов Украины. — К.: Фитосоцицентр, 2000. — 212 с.
10. Мельник В.І. Популяції *Erythronium dens-canis* (Liliaceae) в равнинних лесах України // Ботан. журн. — 2004. — **89**, № 3. — С. 470–476.
11. Мельник В.І. Сад Волинських Афін. Ботанична наука та освіта у Волинській гімназії — Кременецькому ліцеї (1806–1832) — К.: Фітосоціоцентр, 2008. — 28 с.
12. Мельник В.І., Баранський А.Р. Распространение и эколого-ценотические условия местообитаний *Hupericum humifusum* L. на Украине // Растительные ресурсы. — 1999. — **35**, вып. 4. — С. 21–25.
13. Мельник В.І., Баранський О.Р. Нові місцезнаходження рідкісних видів флори Волинського Полісся // Укр. ботан. журн. — 2006. — **63**, № 3. — С. 333–339.
14. Мельник В.І., Баранський А.Р., Матейчик В.І. Динамика географического распространения *Cladium mariscus* (Scureraceae) в Украине // Ботан. журн. — 2006. — **91**, № 4. — С. 247–256.
15. Мельник В.І., Гриценко В.В., Шевченко Д.Ю., Диденко С.Я. *Bulbocodium versicolor* (Melanthiaceae) — редкий вид флоры Европы (географическое распространение, условия местообитаний и структура популяций). — К.: Фитосоцицентр, 2007. — 44 с.
16. Мельник В.І., Корінько О.М. Букові ліси Подільської височини. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — 152 с.
17. Мельник В.І., Парубок М.І. Горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) в Україні. — К.: Фітосоціоцентр, 2004. — 162 с.
18. Мельник В.І., Савчук Л.А. Береза низька (*Betula humilis* Schrank) в Україні. — Луцьк: Вежа, 2007. — 136 с.
19. Melnik V.I. Ecotopes of two relict species of *Daphne* (Thymelaeaceae) in Ukraine // Ecology of Industrial Regions, 1995. — **1** (1-2). — P. 23–35.
20. Melnik V.I. Distribution and plant communities of *Daphne cneorum* and *Daphne sophia* in Ukraine // *Thaiszia*. — 1996. — **6**. — P. 49–66.

Рекомендував до друку П.С. Булах

А.Р. Баранський, П.А. Мороз

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

НЕУТОМИМЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ И ЗАЩИТНИК ПРИРОДЫ

Освещено становление Виктора Ивановича Мельника как выдающегося ботаника. Раскрыто влияние ученого на развитие фитогеографии, фитосоциологии и интродукции редких видов природной флоры. Отмечена роль Виктора Ивановича как создателя школы фитосоциологии в Украине. Приведены его наиболее важные научные работы.

O.R. Baransky, P.A. Moroz

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

THE TIRELESS RESEARCHER AND THE DEFENDER OF THE NATURE

Becoming Victor Ivanovich Melnik as famous botany is clarified; contribution of the scientist on development of plant geography, phytosoziology and introduction of rare species of natural flora is opened. It is marked Victor Ivanovich's role as founder of school of phytosoziology in Ukraine. His most important scientific works are represented.